

„A3 J[é]zus. C[h]ristus egyházának]. nem iga3 tagja a3 [olyan prédikátor] valamely a3 Patakj vege3es berint ñ el a3 Vr vac3orajaval. Luc. 6. v. 36.²⁹ A. 1659. 10. Septemb.” Rápóti előzőleg Tolnai Dáli János miatt kényszerült gyülekezetváltásra (Tarcalról, ahová egy időben választották őket, de természetesen az akadémikus Tolnai volt az első lelkész, elment Ibrányba).³⁰ Most az 1660. évi félközsinat eljárása után mindjárt máshol kellett befogadó egyházmegyét, illetve gyülekezetet találnia, mert a puritán többségű fraternitas nem tűrte el neki, hogy a korábbi zsinatokon a conformitas jegyében világiak által is megszavazott új ágendát elutasította. Naplójában ezt így írta le: „E3 formát en babonafnak ifmerven lenni, rea nem allottam, a3ert a3 öreg meltofágos Rako3i Györgyne Fejedelem AßBonnak el arulvan engem Debretei Collegam, Generalis lön Patakon 1660. 25. februar, kibem engem elő ranta Márthon Pap és ilyen vadolaft tön [:] Hogy c3ak egyedül én vagyok oka annak, hogy az Kereszturi Eccla ennek az viragh s3alnak melle nem al es azt be nem vette, mellyet hallvan, reménkedtem az ujságon kapdosó Predikátoroknak, hogy bocsássanak inquisitorokat ki és menjenek végére, de ad simplicem accusationem Martini Debretei ilyen deliberatomot c3inálának.

Mivel Rápóti Mihály az evangéliumi tudományt az ő folyásában meghátolta, annak okáért az mi társaságunkból menjen ki és keressen Predikátorságot magának.”³¹ Egy hónappal később kapott ajánló levelet a Bodrogkeresztúr községi elöljáróságától Rápóti Pap Mihály. Tornai Pap István esperes, majd püspök (1602–1665?) 1660. április 12-én kelt concessával befogadta a Tiszántúli egyházkerületbe, el is költözött Tiszadob gyülekezetébe április 27-én, és attól fogva a hajdúkerület helységekben lelkészkedett csaknem haláláig, legalább 1692-ig.

Az új szertartási rend elterjesztéséhez szükségét láthatták Medgyesiek, hogy az időközben elfogyott könyvecskét ismét kinyomtassák. A pataki agenda későbbi lenyomatáról (második, változatlan szövegű kiadásáról) most csak annyi látszik valószínűnek, hogy már vagy még 1659-ben, de talán inkább Lorántffy Zsuzsanna halála körüli időben próbálták véglegesíteni a szertartási rend nehezen elért törvényesítését, ennek érdekében a *Liturgia sacrae coenae* az 1660. esztendő tavaszán másodszor is napvilágot látott.

FEKETE CSABA

Ismeretlen Hermányi-kézirat. 2003 őszén egy eddig ismeretlen kézirat bukkant elő egy Czigány Géza antikvárius által Debrecenben vásárolt hagyatékból: Hermányi Dienes József jegyzőkönyve. A negyedretű, kissé sérült 18. századi kötésen még látható az eredeti minta. 212 több számozott lapot tartalmaz.

Az írás a meglévő autográfákkal összevetve kétségtelenül Hermányi Dienes József saját kézírása. Maga a szöveg is bizonyítja ezt a 129. lapon: „Udvarhelyi Oskolából El-Jötömben E' Vólt Commendatoriam Néhai T. Szigeti György Professoromtól, nékem Hermányi D. Josef[ne]k.” Ezt a bejegyzést csak maga Hermányi tehette.

²⁹ Legyetec azért irgalmafoc mint az ti atyátokis irgalmas. – Talán inkább a 37. versre (is) gondol: Ne itéllyetec és nem itéltetec: Ne kárhoztallatoc és nem kárhoztattoc, megbotfállatoc, néktekis megbotfáltatic (a Vizsolyi Biblia szerint).

³⁰ DIENES Dénes: *i. h.* 71.

³¹ Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, Debrecen, Kézirattár R 540 – Az eredeti naplót idézem betű szerint; a VARGA Lajos által *Nánási emlékirat* címen közreadott részletek (Sárospataki Füzetek 1858–1859) nem mindenütt hűek. – Rápóti Pap Mihály türelmetlen száműzését megerősíti a Protocollum Dioecesis Zempleniensis (Sárospatak, Református Kollégium, Levéltár I. 3.) több zsinati és egyházlátogatási feljegyzése. Vö. DIENES Dénes: *i. m.* 71.

A kötet voltaképpen egy vegyes tartalmú jegyzőkönyvecske, benne minden akad, amivel az író abban az időben (1752 végén, 1753-ban) találkozott. A kritikai kiadással (*Hermányi Dienes József Szépprózai munkái*. Kiad. S. SÁRDI Margit, Bp., Akadémiai Kiadó–Balassi Kiadó, 1993.) összevetve láthatjuk, hogy erről készült az az ösmásolat, amiről a legtöbb másolatot, köztük a két nagy gyűjteményt, a gyulafelhérvárit (a kritikai kiadásban Gyfv) és a marosvásárhelyit (a kritikai kiadásban Mvh) másolták.

A kézirat tartalma:¹

1. 1–2. **Édes Posteritásim*. Végén dátum és aláírás: d. 27. Dec. 1752. Enyed. Hermányi József.
2. 3–19. *Clementis Divina Providentia Papae XI*. (latin)
3. 19–26. *Joh. Frickii annotationes in Bullam hanc A. 1719. Ulmae* (latin)
4. 27–41. *A N. Enyede [!] V. *Tractus' leg-régibb Protocolumából. 1752-ben*. (A továbbiakban: NVT)
5. 42. *Gubernium Commissiojának Copiája az Inneplésről. A. 1752*. Aláírása: *Adalbertus Somlyai*. (latin)
6. 42–43. NB. jelek alatt magyar nyelvű kommentár
7. 43–44. *T. Superintendens Borosnyai L. János Uram Levele Copiája. Marosvásárhely, 1751. 10. Oct.* (latin)
8. 44–45. *Summa propositionum Regiarum d. 10. Maj. an. 1751. in Diaeta Generali Posonii* (latin)
9. 45–50. *E' Walckneri Vienna a Turcis Obsessa A. 1683*.
10. 51–53. **Pasquillus, qui Posonii emanavit sub Diaeta 1751*. (latin)
11. 53–56. *Romae 1. Jul. 1751. Constitutio Pontificis Benedicti XIV. edita* (latin)
12. 56–62. *Copia Literar[um] Archiepiscopi Viennensis* (latin)
13. 62–63. Kommentár
14. 64. A' *Basileai Bibliákrol T. Professor Ajtai Ur[am] Czedola[ja]*
15. 64–96. *Anno 1752. ezen Esztendőbeli Novellákból* (újságok kivonata, magyar–latin)
16. 97. Csillag jelzéssel fél lapnyi szöveg, a helynevekből láthatóan a NVT folytatása)
17. 97–99. *A' *Székely Reformatusoknak Gravaminái et Postulatumi. A. 1643. d. 14. Jun.*
18. * 100. *Resolutio V. D. Ministrorum Orthodoxorum. 1643. d. 15. Jun.* A lap alján: A' *Több Resolutiok el-vesztenek a' mi Protocolumunkból*.
19. 100–112. NVT
20. 112–118. *Acta S. Synodi Generalis jussu et consensu Cels. et Clementissimi nostri Principis D. D. Michaelis Apafi*
21. 118–120. NVT
22. 121–129. *1752-ben az Agrippinai Novellákból való Excerpták* (újságok kivonata, magyar–latin)
23. 129–131. *Udvarhelyi Oskolából El-Jötömben E' Vólt Commendatoriam Néhai T. Szigeti György Professoromtól, nékem Hermányi D. Joseffnejk* (latin)
24. 131–153. *E' *Biographia <Illust. Com.> Nicolai Bethlen MS.* (a jelzett szavak tintája elmozdítva)
25. 153–155. **Carmen Nicolai Betlen ad Josephum Filium A. 1708. in Aug.* (latin)
26. 156. (egy bekezdésnyi érdekesség után) *Andreas Osiander (latin–magyar)

¹ A csillaggal megjelölt részek a két nagy gyűjteményben, a Gyfv és Mvh jelűben is megvannak, csak nem ebben a sorrendben.

27. 157–161. *E' Schmeizelio Coronensi de Statu Eccl. Luther. Transyl. 1722. (latin–magyar)
 28. 161–174. *Isabella Királyné Diplomája (latin), egyházi följegyzések (magyar)
 29. 174–175. *Smeizel a' Templombeli musikárul
 30. 175–176. *A' Keresztelés Brassóban. A' Temetésről Brassóban
 31. 176–178. *Szász Püspökök Catalogusa
 32. 179–212. *Tofeus Mihály Reform. Püspökről, tréfás dolgok [Püspökök élete]

A kis szövegrészek nincsenek elkülönítve, csupán némelyik alá van húzva.

Az előkerült kézirat számos kérdést megválaszol vagy jobban megvilágít, amit a kritikai kiadás sajtó alá rendezésekor nem lehetett megnyugtatóan tisztázni, és – ami talán még értékesebb, mert ritkább információ – bepillantást enged a szerző alkotásmódjába. Ezek a pontok a következők:

- A kéziratból kiderül, hogy Hermányi állandóan írt. Úgy értem: állandóan. Mindent pugillárisba tett, amivel találkozott, az olvasott újságszövegeket, rendeleteket, zsinati döntéseket, jegyzőkönyveket, saját gondolatait. Napló módjára folyamatosan vezette, de egyetlen részét sem tekintette műalkotásnak. Az utókor által irodalmi műnek tartott *Nagyenyedi venerabilis tractus* szintén csak a tudomására jutott (éppen olvasott) apróságok kijegyzése.
- Hatalmas mennyiségű (másfél-száz kötetnyi) kéziratanyaga jórészt ilyen folyamatosan vezetett, vegyes tartalmú kötetekből állhatott. Elvesztük alighanem nem olyan nagy tragédia, mint a számuk sugallná.
- Ritkán fordul elő, hogy egy utólag előkerült kézirat a szövegkiadó kollacionáló munkáját veti próbára. Jelen anyagból a kritikai kiadás készítésekor két írást tekintettem szépirodalmi jellegűnek és közöltem, a *Nagyenyedi venerabilis tractus* és a *Püspökök életét*. Autográf kézirat hiányában a fennmaradt másolatokat vettem figyelembe, a *Nagyenyedi venerabilis tractus* esetében a gyulafehérvári és a marosvásárhelyi kéziratokat, a *Püspökök élete* esetében három leszármazási ágba tartozó öt kéziratot, főváltozatként a gyulafehérvári kéziratot követve. Most, az autográf kézirat előkerülte után az „Édes posteritásim” kezdetű bevezető szövegösszevetését végeztem el. Ez azt mutatja, hogy bárhol, ahol a gyulafehérvári másolat más szöveget adott, mint a többi, a gyulafehérvári őrizte meg Hermányi szövegét. Sajnos magam sem voltam elég bátor mindenütt a főváltozatot követni; addig is, míg az autográfiának kiadása születik, a szövegkiadás úgy olvasandó, hogy mindenütt a gyulafehérvári kézirat szövegét kell helyesnek tekinteni.
- A kiadáskor úgy véltem, a három másolatcsalád közvetlenül Hermányi összvegére megy vissza. Most látnunk kell: a kis szövegek igen nagy részét megőrző két nagy kézirategyüttes, a gyulafehérvári és a marosvásárhelyi szövegeinek sorrendje azonos, de nem azonos Hermányiéval. Tehát volt egy ősmásolat, nevezzük alfának, amely közéjük illeszkedett.
- Az autográfiából kiderül, hogy a *Nagyenyedi venerabilis tractus* szövege jóval hosszabb, mint eddig tudhattuk, az ősmásoló csak annyit írt le belőle, amennyit az első helyen látott, a 27–41. lapokon, a többit nem.
- A Hermányival foglalkozó kutatók fölvetették, hogy a „Rövid Satyra” c. vers valamilyen módon helyet foglalt a Hermányi-művek kompozíciójában, legvalószínűbben úgy, hogy megelőzte az „Édes posteritásim” kezdetű előljáró beszédet és a püspökök életéről szóló munkát.² Az autográfia legfigyelemreméltóbb tanulsága az, hogy semmilyen módon nincs megkompo-

² KLANICZAY TIBOR: *Hermányi Dienes József ismeretlen munkája*. = ItK 1954. 58–62; GYENIS Vilmos: *Bod Péter és Hermányi Dienes József. Ismeretlen vitájuk a valóságábrázolásról*. = ItK 1970. 705–706.

nálva,³ az bizony csak jegyezgetés: a „Rövid Satyra” sehol nincs a könyvben, és semmilyen kompozícióhoz nem tartozott. Én magam a kritikai kiadás jegyzeteiben úgy véltem, a „Rövid Satyra” ugyan nem tartozott a kompozícióhoz, de „kétségtelenül” a *Püspökök élete* előszava volt az „Édes posteritásim” kezdetű előljáró beszéd. Nos, most már tudjuk: az „Édes posteritásim” sem tartozott a *Püspökök életéhez*, hanem az évi jegyzetkönyvet vezeti be.

- Az „Édes posteritásim” tehát nem a *Püspökök élete* előszava, hanem egy levél az utókorhoz, amiben a szerző csak megemlíti a *Püspökök életét*, amely eszerint előbb volt kész, mint a jegyzetkönyv élén a levél, de csak utóbb másolta be.
- Minthogy a kézirat előszava, amelyben utalást tesz a püspökök életéről szóló művére, 1752. dec. 27-én kelt, a *Püspökök élete* keletkezését 1752-re tehetjük az eddigi 1752–1759 közötti tágabb időhatár helyett.
- Ezzel megoldódott az az időrendi probléma, amely Bod Péter és Hermányi összeütközésének tárgyalását mindig is zavarta, hogy ti. Hermányi a *Püspökök élete* fölfogását ért bírálatra az „Édes posteritásim”-ban válaszolt, tehát a *Püspökök élete* megírása után, de az „Édes posteritásim” megírása előtt ütközött össze Boddal. (Ha az „Édes posteritásim” a *Püspökök élete* előszava volna, feloldhatatlan volna az ellentmondás, hogy a mű előszavában védekezik a művet ért bírálat ellen.)
- Drámai sejtésekre adott alkalmat az irodalomtörténészeknek, hogy a *Püspökök élete* minden fennmaradt másolatában van egy hiány, amelynek az eredetiben való meglétét jelzi minden másoló üres hely kihagyásával vagy „Hic/Hinc quaedam desunt” megjegyzéssel. Gyenis Vilmos azt föltételezte, hogy Bod Péter tépte ki Hermányi kéziratából Hermányi halála után. Nos, Hermányi autográfijában is van a megfelelő helyen egy kivágott lap. Itt a szöveg a kivágás előtt valamivel hosszabb, mint a másolatokban, de nincs is meg a folytatása: ebben a kéziratban az volt az utolsó levél, és a szöveg vége is megsemmisült a kivágással. Az alfa ősmásolat oldaltördelése más volt, nyilván kisebb formátumú, apróbetűs levelekből állt, és megőrizte a szöveg zárását. Azaz: x szövegrész megvan itt, de hiányzott az alfa másolatból; y szövegrész nincs meg sem itt, sem ott; z szövegrész nincs meg itt, de megmaradt a másolatokban.
- Az autográfijában a megmaradt rész Bethlen Kata három cliensével végződik. Ez volt az, amit valaki megsemmisített. Bárki volt az, mindkét kéziratpéldány, ez és az ún. alfa is a kezében volt. Így aztán igazán nem tudok elképzelni olyan helyzetet, hogy mindkét példányból Bod Péter vágta volna ki, mint azt Gyenis Vilmos föltételezte: ezt leginkább mégiscsak Hermányi tehetta meg.⁴

Az autográf kézirat Czigány Géza tulajdonában van, s kiadásra vár.

S. SÁRDI MARGIT

³ Az elmúlt évtized szövegkiadói munkái nyomán fölöttebb kezdek kételkedni abban, mennyire jogos a korszak írásait műalkotásoknak tekintenünk a szó mai értelmében, hiszen egyre több helyütt látom: a szerzők nem komponálták meg műveiket, hanem csak jegyezgettek, s abból mások vagy ők maguk alkalmoszerűen készítettek egy-egy „alkotást”. Ezt tudjuk Bethlen Katáról, Koháry Istvánról; most, íme, Hermányi esetében is kiderült, hogy életművében az „alkotás” határai igen csak elmosódottak.

⁴ Erre a föltételezésre jutottam a Bod Péter-konferencián (2002. február 22–23.) elmondott előadásomban (*Püspökéletrajzok és Bod Péter emberábrázolása*. Sajtó alatt.), még e kézirat ismerete nélkül.